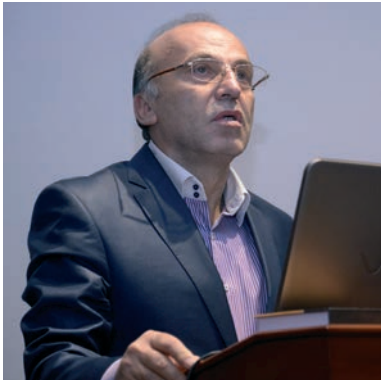

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ
ՓՈՐՁՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԵՎ ՉԱՐԳԱՑՄԱՆ
ՀՆԱՐԱՎՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՓՈՒԼՈՒՄ**

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ ՓՈՐՁՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԵՎ ՉԱՐԳԱՑՄԱՆ ՀՆԱՐԱՎՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՓՈՒԼՈՒՄ

ԹԱԹՈՒԼ ՄԱՆԱՍԵՐՅԱՆ
*Տնտեսական գիտությունների
դոկտոր, պրոֆեսոր*

Նախաբան

Ամեն եկող տարին նոր շտկումներ է մտցնում ոչ միայն տնտեսության, այլև, ընդհանուր առմամբ, երկրի առաջընթացին ուղղված պետական քաղաքականության եւ մարդկային զարգացման գործընթացներում: Այս իմաստով 2016-ը կարելի է բնութագրել հակասական միտումներով, անգամ՝ անսպասելի զարգացումներով հագեցած ժամանակաշրջան:

Չնայած տարեսկզբին նկատված տնտեսական աշխուժությանը, որն աննախադեպ էր գլոբալ ֆինանսական ճգնաժամից հետո, ինչպես նաեւ հարկահավաքության բարձր տեմպերին ու կոռուպցիայի դեմ հայտարարված պայքարին, Ազգային վիճակագրական ծառայության (ԱՎԾ) հրապարակած տնտեսական ակտիվության տեղեկանքի համաձայն՝ այս տարվա հուլիսին, անցած տարվա նույն ամսվա համեմատ, տնտեսական ակտիվության ցուցանիշը (ՏԱՑ) նվազել է 4,3 տոկոսով¹, մինչդեռ վերջին հինգ տարիների ընթացքում տնտեսական անկման ամենամեծ ցուցանիշը կազմել է 0,5 տոկոս²: Նման անկումն անակնկալ էր նաեւ գյուղատնտեսական ակտիվ սեզոնի համար, թեեւ իրականում տնտեսական անկումը նաեւ պայմանական է, քանի որ նախորդ ամսվա՝ հունիսի նկատմամբ 2,5 տոկոսանոց աճ, այնուհանդերձ, գրանցվել է: Իսկ նախորդ տարվա նույն ցուցանիշի համեմատ անկումը կարելի է բացատրել նրանով, որ 2015-ը բավական անբարենպաստ էր ոչ միայն տնտեսական հակասական միտումների առումով. առկա էին նաեւ դրական միտումներ, մինչդեռ միջազ-

1 Հայաստանում տնտեսական ակտիվության ցուցանիշը ռեկորդային անկում է ապրել: www.azatutyun.am/a/27940261.html

2 Անկում՝ վեցամսյա աճից հետո, <http://www.aravot.am/2016/08/27/729228/>

գային կառույցների բացասական կանխատեսումները որոշակիորեն խոչընդոտ հանդիսացան ներդրումների եւ գործարար աշխուժության համար:

* * *

Ընդհանուր առմամբ՝ 2015 թվականը բավական դժվարին տարի էր Հայաստանի տնտեսության համար, եւ ներքին ու արտաքին մարտահրավերներով լի: Իրականացվել են տնտեսական աճին ու արտահանման ծավալների մեծացմանը միտված մի շարք ծրագրեր, բայց դրանք միշտ չէ, որ տվել են ցանկալի արդյունքներ: ԱՎԾ-ի հրապարակած տվյալների համաձայն՝ Հայաստանը 3,1 տոկոս աճ է գրանցել³: Շատերը մեր տնտեսական դժվարությունները կապում էին ԵՏՄ-ին Հայաստանի անդամակցության եւ Ռուսաստանի Դաշնության դժվարությունների հետ⁴: Նման գայթակղություն ունեցան նաեւ միջազգային կառույցները՝ Հայաստանի տնտեսության համար զրո կամ բացասական աճ գուժելով, սակայն ի հեճուկս այդ ամենի, Հայաստանն, այնուհանդերձ, տնտեսական աճ գրանցեց⁵: Մեր համոզմամբ՝ շոշափելի առաջընթացի համար սա բավարար չէ, մեր ներուժն ավելի մեծ է եւ երկնիչ թվով տնտեսական աճ գրանցելու բոլոր հնարավորությունները կան, բայց ամեն ինչ համեմատության մեջ պետք է նայել: Այս տեսանկյունից նշված արդյունքը հետխորհրդային երկրների մեջ, բավական լավ ցուցանիշ է, մասնավորապես՝ հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ հետխորհրդային երկրներում (Ռուսաստան, Ղազախստան, Ադրբեջան, Բելառուս, Վրաստան եւ այլ երկրներ) հիպերինֆլյացիա եղավ, բայց մեր արժույթը պահպանեց իր դիրքերը⁶: Ակնկալիքները, որոնք չիրականացան անցած տարի, պետք է տեղափոխել հաջորդ տարիներ: Միաժամանակ կարելի է որոշակի օգուտներ քաղել ստեղծված իրավիճակից: Առաջինը պետք է սկսել արտաքին միջավայրից՝ կարելի է հումք ներկրել այն երկրները, որտեղ արժույթների գերարժեզրկում եղավ, եւ Հայաստանում վերամշակող արտադրություն կազմա-

3 ՀՀ նախագահ. 3.1% տնտեսական ակտիվությունը բավարար չէ միջնաժամկետում հասնելու մեր հավակնություններին համարժեք սոցիալ-տնտեսական զարգացման մակարդակին
http://finport.info/full_news.php?id=23788&lang=1

4 Կանխատեսումները բարենպաստ չեն ԵՏՄ-ի համար
<http://www.aysor.am/am/news/2016/04/20/ԵՏՄ-տնտեսություն/1073760>

5 <http://www.civilnet.am/news/2015/04/15/imf-forecast-recession-armenia-2015/267311>

6 ՀՀ Կենտրոնական բանկ www.cba.am

կերպել՝ ապահովելով պետության աջակցությունը, իսկ արտադրանքն ուղարկել ԵՄ երկրներ եւ ԱՄՆ: Ներկայումս նման ծրագրերի պակաս Հայաստանում չկա, բայց պետք է մեր երիտասարդ մասնագետներին պահել տեղում, այլապես այդ ծրագրերը կմասն թղթի վրա:

Կրթության ոլորտում եւս պետք է արմատական փոփոխություններ արվեն: Բարեբախտաբար, կան ոլորտներ, որոնցով Հայաստանը կարող է ներկայանալ ԵՏՄ շուկայում: Օրինակ՝ ինովացիաների եւ տեղեկատվական տեխնոլոգիաների համար սպառման լավ շուկաներ կան ԵԱՏՄ երկրներում: Թեեւ այդ երկրներում մեզ նայում են որպես աջակցություն ակնկալող երկրի, բայց մենք բավարար տնտեսական ներուժ ունենք եւ ի վիճակի ենք զգալի մասնակցություն ունենալ ինտեգրման գործընթացին: Առողջապահության ոլորտում նույնպես էական հաջողություններ ունենք, կարող ենք համակարգված ձեւով մատուցել ծառայություններ: Բացի նշված ոլորտներից, Հայաստանը կարող է դառնալ տարածաշրջանային գիտակրթական եւ ուսումնական կենտրոն: Ինչ վերաբերում է նյութական արտադրությանը, ապա դրանցից գյուղատնտեսության ոլորտը 2015-ին երկնիշ աճ է ապահովել, եւ դա սոսկ բարենպաստ եղանակով պայմանավորելը ճիշտ չէ: Որոշակի գործ արվել է, այն հետեւողականորեն զարգացնել է պետք:

Անդրադառնալով անկմանը եւ դրան հակազդելու միտում ունեցող հարկերի հավաքագրման աննախադեպ աճին ու հակակոռուպցիոն պայքարին, պետք է նկատել, որ թե՛ հարկերի հավաքագրման, թե՛ կոռուպցիայի դեմ պայքարի առումով հարկավոր է ավելի համակարգային մոտեցումներ որդեգրել: Վարչական մեթոդներով հարկային մուտքերի առավելագույն ապահովումն, իհարկե, միառժամանակ լուծում է բյուջեի եկամտային մասի խնդիրը, բայց որպեսզի հարկերի հավաքագրումը շարունակական գործընթաց լինի, եւ ունենանք հարկման այն բազան, որը բեռ չէ գործարարների համար, այլ մարտավարություն է այսօր պահանջվում: Այդ ուղղությամբ լրջորեն մտածել է պետք:

Իսկ կոռուպցիայի դեմ պայքարի մասով բավական իրարամերժ միտումներ եղան: Այստեղ մեզ համար շատ կարեւոր է պատասխանատվության մեխանիզմի կիրառումը կառավարության բոլոր օղակներում՝ հատկապես միջին եւ ցածր, որոնք առավել վարժված են կառավարման համակարգի արդյունավետությանը խոչընդոտող գործելաոճին: Միայն ավտոպարկի կրճատման եւ ավիատոմսերի խնայողությունների միջոցով պայքարելը բավարար չէ: Կարելի է գնալ ավելի խիստ ու մտածված կրճատումների՝ նկատի ունենալով, նախեւառաջ, աշխատանքի արդյունավետ կազմակերպման գործոնը, այլ ոչ թե հնարավորինս շատ միջոցներ տնտեսելու պարագան: Միզուցե ասածս ինչ-

որ չափով հակասում է խնայողության ռեժիմի տրամաբանությանը, բայց պետք է շատ ավելին փոխադարձել կառավարման ոլորտի այն մասնագետներին, որոնք բարձր արդյունավետություն եւ առաջադիմություն են ապահովում: Խոսքն այստեղ պորտաբույծների բանակի կրճատման մասին է, ընդ որում՝ դա վերաբերում է ոչ միայն կառավարությունում, այլև պետության կողմից հիմնադրված կառույցներում աշխատող եւ որեւէ գործնական հատուցում չտվող անձնակազմերին ու անհատներին:

Դրանցից Համահայկական բանկը, օրինակ, դարձել է համահայկական խայտառակության դրսեւորում. այն տարիներ շարունակ ավելի շատ ծախսում է, քան միջոցներ է ներգրավում⁷: Ժամանակն է, որ սրան պատշաճ գնահատական տան իշխանությունները: Ինչ վերաբերում է կառավարությանը, ապա ժամանակի պահանջն է, որ նոր նախարարներն ավելի նախաձեռնողական լինեն. ընդհանրապես՝ մեզանում նման աշխատառճի սղություն է նկատվում: Գաղտնիք չէ, որ 10-20 հոգանոց անձնակազմում առաջընթացն ապահովվում է հիմնականում 2-3 աշխատողի հաշվին: Ինչո՞ւ այս հանգամանքը իշխանություններին չի ստիպում, ի վերջո, գնալ ավելի կտրուկ քայլերի:

Իրականում կան «մանրուքներ», որոնք շատ ավելի մեծ դեր են խաղում: Այսպես՝ կառավարության ղեկավարը վճռական լինելու դեպքում ի զորու է ամենաբարձր մակարդակով լուծել տարբեր խնդիրներ, մինչդեռ միջին եւ ստորին օղակներում դրանք կարող են վարպետորեն շրջանցվել: Խնդիրն այն է, որ արդեն տասնամյակներ շարունակ պետական կառավարման համակարգում վատ ավանդույթ է ձեւավորվել՝ ամբողջ աշխատանքն առանձին անհատներ են կատարում: Մնացածները՝ համակարգչային խաղերով տարված, օրերով, անգամ շաբաթներով աշխատավայրում չեն լինում, եւ նրանց բացակայությունը չի էլ զգացվում:

Պետք է սահմանափակվեն բիզնես կարգով ուղեւորությունները, որոնք ուղղակի տուրիստական շրջագայություններ են: Ցանկացած գործուղում ենթադրում է երկու պարտադիր բաղադրատարր՝ հիմնավորվածություն եւ խստագույն հաշվետվություն այն մարմին, որը գործուղել է իր աշխատողին: Միջազգային բազմաթիվ համաժողովներում Հայաստանի պատվիրակները կրավորական դիրք են գրավում, առաջին օրը կարող են ներկա լինել, ստանալ արտարժույթով օրապահիկները, իսկ մնացած օրերին ուզածների չափ զբոսնել: Ադրբեջանը, Թուրքիան կամ այլ երկրների մասնակիցները լրջորեն աշխա-

7 «Համահայկական բանկը» ոչ մի կերպ չի կայանում:
<http://www.aravot.am/2016/03/18/668656/>

տում են այն հարցերով, որոնք մենք աչքաթող ենք անում, հետո փորձում ենք սխալները շտկել, որը շատ ավելի ծանր է լինում: Կադրային քաղաքականության մեջ լրջագույն բացթողումներ կան երկրում: Ամբողջ ոլորտներում աշխատանքները ձախողածներին մի տեղից մյուսն են տեղափոխում, փոխանակ մեկընդմիջտ ազատվելու այդպիսի անորակներից եւ ճանապարհ բացելու երիտասարդ, թարմ ուժերի առջեւ:

Պետական կառավարումից զատ, մեծ ուշադրություն է պահանջում հանրային կառավարումը, որի շրջանակներում շատ կարելու է ապահովել քաղաքացիների, հասարակական կազմակերպությունների, անգամ ոչ ֆորմալ միությունների մասնակցությունը որոշումների կայացման եւ իրականացման փուլերում: Այսպիսով՝ ոչ միայն իրավունքը, այլ նաեւ պատասխանատվությունն է կիսվում, ինչը ենթադրում է մասնագիտական մոտեցում միջին եւ ցածր օղակներում, քանզի փորձը ցույց է տալիս, որ վերին օղակներում միայն քաղաքական կամքը բավարար չէ: Հետեւապես՝ նախագահի եւ վարչապետի՝ փոփոխությունների կամքը ներքին օղակներում ընկալելի դարձնելու եւ, համապատասխանաբար, համարժեք գործիքներով այն կենսակոչելու խնդիր կա: Մեր համոզմամբ՝ դրանք չեն իրականացվում նաեւ այն պատճառով, որ տնտեսագիտական միտքը Հայաստանում պահանջարկված չէ: Կան առանձին անհատներ ու խմբեր, որոնց օգնությամբ կարելի է լրջագույն խնդիրներ լուծել: Բայց դրա կարիքը կարծես թե չի զգացվում, ինչն, իր հերթին, մեծ հարված է տնտեսագիտական մտքին: Արդյունքում հայկական տնտեսագիտական դպրոց որեւէ մակարդակով մենք, ցավոք սրտի, չունենք կամ այն շատ հեռու է կայացած լինելուց:

Քաղաքական զարգացումները, որոնք նույնպես իրարամերժ բացատրություններ ունեն, էական դեր են խաղացել⁸: Իրականում հասունացած քաղաքացիական մի շարք խնդիրներ ոմանք փորձեցին քաղաքականացնել: Ե՛վ օրակարգն առաջ քաշողները, եւ՝ հանգուցալուծողները երեւույթին մոտեցան սխալ մեկնակետից՝ առանց իրավիճակի լրջագույն վերլուծության, ինչը եւ խնդիրը «ջրելու» հետեւանք ունեցավ: Այդ տեսակետից հատկանշական են ինչպես հուլիսյան դեպքերը, այնպես էլ Էլեկտրաէներգիայի թանկացման դեմ նախորդ տարվա ակցիաները Բաղրամյան փողոցում: Եվ քանի որ քաղաքականությունը սերտորեն կապված է տնտեսության հետ, հետեւաբար զարմանալի կլիներ, եթե տնտեսությունը դրանից ցնցումներ չապրեր:

Ինչ վերաբերում է զուտ տնտեսական գործոններին եւ ոլորտի հա-

8 «Պայքարելու ենք մինչեւ վերջ», ասել են «Սասնա ծռեր»-ի անդամները <http://www.mediamax.am/am/news/politics/19230/>

մար կենսական նշանակություն ունեցող ներդրումներին, ապա մեր ուսումնասիրությունները վկայում են, որ հայաստանյան տնտեսությունն ունակ է շատ ավելի մեծ ծավալների ներդրումներ «մարսել», քան արվում են: Խոսքն օտարերկրյա ներդրումների մասին չէ: Դա մերժելի եւ անընդունելի է այն պարագայում, երբ ներքին ներդրումներ չեն ապահովվում: Մենք մեր տնտեսությանը չենք հավատում, ներդրումներ չենք անում, սպասում ենք, որ այլոք դա անեն: Ժամանակն է, որ հանրապետության ղեկավարները սրան ուշադրություն դարձնեն:

ՏԱՑ-ի անկման բացատրություններից մեկն էլ սպառման նվազումն է՝ ոչ միայն արտագաղթի հաշվին, այլեւ որակական առումով. Ժողովրդի կենսամակարդակի անկմամբ պայմանավորված՝ բնակչության 1/3-ը աղքատության շեմին է կամ դրանից էլ ցածր, ինչը թույլ չի տալիս օգտվել այն ապրանքներից, որոնք կարող էին բերել տնտեսության զարգացում, ինչպես նաեւ ներդրումների խթանում: Մյուս կարեւոր հանգամանքը մասնավոր տրանսֆերների թվի փոփոխությունն է⁹: Իրականում մենք պետք է մասնավոր տրանսֆերների հոսքերն արհամարհող երկիր դառնանք, ոչ թե այսքան կախվածություն ունենանք դրանցից: Արտերկրից ստացվող մասնավոր տրանսֆերներն, ի վերջո, անաշխատ եկամուտներ են: Ռիթմիկ գործողությամբ աչքի ընկնող տնտեսությունը, որպես կանոն, սեփական աշխատատեղերի ստեղծած եկամտի հաշվին է ապահովում ապրանքների եւ ծառայությունների սպառումը, այլ ոչ թե՝ դրսից ներարկվող գումարների: Այս ցուցանիշը եւս անկում է ապրել:

Բոլոր այս փաստարկներն անկախության 25 տարիների ընթացքում բերվել են, բայց դա չի խանգարել, որ ԱՎԾ-ն աճեր արձանագրի: Այժմ, կարծում եմ, ԱՎԾ-ն այլ մեթոդների է անցել կամ ստիպված է իրականությունն այլ կերպ ներկայացնել: Խոսքը «վիճակագրական գեղանկարչության» մասին է: Բայց սա այդքան կարեւոր չէ, որքան միտումները, որ տեսնում ենք: Խիտ տնտեսություն ունեցող երկրում ամեն ինչ աչքի առջեւ է, եւ մենք ինքներս կարող ենք արձանագրել՝ կամ տնտեսական ակտիվության միտումներ, թե՛ ոչ, որքան էլ ԱՎԾ-ն փորձի դրանք գունազարդված ներկայացնել: Խնդիրը դարձյալ հանգում է տարիներ շարունակ կառավարման համակարգի անարդյունավետ գործունեությանը: Կան նախարարներ, որոնք անկախ իրենց տարիքից՝ ենթագիտակցորեն դեռ ԽՍՀՄ-ական աշխատառճ են բանեցնում. փորձում են հանրապետության ղեկավարներին ներկայացնել իրենց ոլորտում եղած ինչ-ինչ կամ մտացածին ձեռքբերումներ՝

9 Տրանսֆերների նվազման ուղին:

<http://hetq.am/arm/news/65594/transfertneri-nvazman-uxin.html>

Նրանց աչքում լավ համբավ ձեռք բերելու համար: Շատ քչերն են մտահոգված երկրի ողջ տնտեսության ճակատագրով, քչերն են փորձում իրենց ոլորտից դուրս նույնպես ընդհանուր ծրագրեր առաջ տանել՝ հորիզոնական համագործակցությամբ:

Երկու տարի առաջ ընդունվեց մինչև 2025 թվականի հեռանկարային զարգացման ռազմավարությունը¹⁰, եւ հիմա եկեք տեսնենք, թե դրանից ինչ կետեր են իրագործվել եւ որոնք են, որ տեղ են գտել պետական բյուջեում: Պարզվում է՝ ոչ մեկը: ՀՀ արտաքին գործերի նախարարությունը կամ Սփյուռքի նախարարությունը պետք է լինեն Հայաստանի տնտեսության արտակարգ եւ լիազոր դեսպանները դրսում: Ասել, որ նրանք շատ ժամանակ են վատնում քաղաքականության համար եւ տնտեսությանը ժամանակ չի փում՝ սխալ կլինի, բայց առեւտրային կցորդները մեր դեսպանատների կազմում բացառություններ են կազմում: Անշուշտ՝ կան բացառություններ, լավ աշխատող դեսպաններ, որոնք աջակցության կարիք ունեն: Մինչդեռ այս նախարարություններն իրարից մեկուսի են գործում՝ կամ Ցեղասպանության, կամ մշակութային ինչ-ինչ հարցերում շատ հազվադեպ են փորձում համատեղ հանդես գալ: Նրանք պետք է լիազորված լինեն ներկայացնել Հայաստանի առաջնահերթությունները դրսում եւ կարողանան համապատասխան աջակցություն ստանալ Հայաստանից:

Հետագայում անկուսներից խուսափելու համար առաջարկվում է, ի վերջո, շեշտադրումներ անել վերամշակող արդյունաբերության վրա եւ օգտագործել ցանկացած միջոց՝ Հայաստանը տնտեսապես, ինչպես նաեւ արդյունաբերական առումով անկախ երկիր դարձնելու համար: Այս իմաստով մտահոգիչ օրինակ է ոսկերչության ոլորտում արձանագրված վերջին երեք տարիների անկումը, քանի որ մեկ ընկերությանը տրված մենաշնորհը մեծ փասս է հասցրել մեկ տասնյակ հազարից ավելի տնտեսվարողներին՝ պարտադրելով մտնել այդ, իբր, ազատ գոտի, ինչը հարկային խտրական վերաբերմունքի վառ արտահայտություն է: Իսկ նման ոլորտներ մեր տնտեսությունում շատ են:

Ակնհայտ է, որ հնարավոր չէ միայն գյուղատնտեսության հաշվին փրկել իրավիճակը. եթե որոշակի ամիսներ հնարավոր է անգամ գյուղատնտեսական արտադրության երկնիշ աճ արձանագրել, միեւնույն է՝ դա թույլ չի տա իրավիճակը փրկել, եթե մյուս ճյուղերը չակտիվանան: Արդյունաբերությունն, օրինակ, անկում է ապրել, շինարարությունը դոփում է տեղում, մյուս ոլորտների վիճակը եւս նախանձելի չէ: Պետք է շեշտադրումներ արվեն թիմային աշխատանքի կարելորակ

10 ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ 2014-2025 ԹԹ. ՀԵՌԱՆԿԱՐԱՅԻՆ ՉԱՐԳԱՑՄԱՆ ՈԱՉՄԱՎԱՐԱՎԱՆ ԾՐԱԳԻՐ: <http://www.gov.am/files/docs/1322.pdf>

յան վրա: Քաղաքական կամքից, կոչերից, ուղերձներից բացի՝ պետք է աշխատանքից հեռացվեն եւ պատասխանատվության կանչվեն այն մարդիկ, ովքեր չեն ցանկանում կրել իրենց պատասխանատվության բաժինը կամ արդեն ձախողել են իրենց վստահված ոլորտները: Այլապես երկրի ղեկավարների վճռական խոսքը չի կարող արժանի շարունակություն ունենալ:

Խիստ մտահոգիչ են տնտեսությունում հարկային վարչարարությունն ու մենաշնորհների դեմ պայքարը: Հայտնի է, որ ամբողջ աշխարհում հարկային արտոնություններ, ազատ գոտու կարգավիճակ շնորհում են կամ որոշակի տարածքների, կամ տնտեսության որոշակի ճյուղերի՝ դրանց զարգացման նպատակով: Առաջինի վառ օրինակը տողերիս հեղինակի կողմից երկու տասնամյակ պայքարից հետո սահմանամերձ համայնքներին ազատ գոտու կարգավիճակի շնորհումն էր, իսկ մյուսի լավագույն օրինակը՝ Առեւտրի համաշխարհային կազմակերպությանն անդամակցելու արդյունքում Հայաստանի գյուղատնտեսությանը վեց տարով արտոնյալ կարգավիճակի շնորհումը (ներկայումս դա արդեն չի գործում):

Իսկ հիմա՝ ՀԱԲՑ. Ինչպե՞ս կմեկնաբանի ՀՀ կառավարությունը Հայաստանի տնտեսության ճյուղերից ոսկերչությանը արտոնյալ կարգավիճակի շնորհման տրամաբանությունը, եթե այն տրված է մեկ ընկերության՝ «Մերիդիան» ազատ տնտեսական գոտուն 11: Ընդ որում, այդ ընկերությանը հաջողվել է իր հովանու տակ բերել ընդամենը մեկ երկու տնտեսվարողի, մնացած մեկուկես տասնյակ հազարից ավելի տնտեսվարողների հանդեպ, ըստ էության, ցուցաբերվում է խտրական վերաբերմունք: Ավելի ստույգ՝ անհավասար մրցակցային պայմաններ են ստեղծվել ոսկերչության ճյուղում, որը մեր համոզմամբ՝ Հայաստանի ազգային մրցակցային առավելություններից մեկն էր: Իսկ ավելի ստույգ՝ գործ ունենք հենց պետության կողմից մենաշնորհի կարգավիճակի շնորհման բացառիկ եւ մերժելի երեւույթի հետ: Հիշեցնեմ՝ դա մերժելի է նաեւ միջազգային կառույցների կողմից՝ որպես խտրական վերաբերմունքի արտահայտություն: Իսկ եթե ժամանակն է խոսքից գործի անցնել, ապա հայրենի կառավարիչները թող հաշվեն, թե որքան վասս կհասցվի Հայաստանի պետական բյուջեին, եթե արդեն կայացած ոսկերչության բնագավառից միայն հարկեր չվճարելու համար (քանի որ այլ արտոնություն եւ օգուտ չկա) բոլորը որոշեն «ազատ գոտի» մտնել: Թվում է՝ այսքանը բավական է՝ տազնապի կոչնակ հնչեցնելու համար: Բայց՝ ոչ: Հարցը տնտեսականից վերածվում

11 Ոսկերչական ազատ գոտի Երեւանում:
<http://www.Irahos.com/ոսկերչական-ազատ-գոտի-երևանում/>

Ե քաղաքականի: Ռուսաստանի Դաշնությունում մեծ անհանգստություն է առաջացրել այն հանգամանքը, որ հիշյալ կառույցը զբաղվում է Թուրքիայից դեպի Ռուսաստան ոսկերչական իրերի վերավաճառքով կամ թրաֆիքինգով՝ հիշյալ երկրի հանդեպ տնտեսական պատժամիջոցների պայմաններում: Բացի դրանից, մեծ վաաս է հասցվում հայ ոսկերիչներին, որոնք դժվարությամբ փորձում են արտահանել իրենց արտադրանքը, իսկ թուրքական էժանագին ոսկերչական իրերի հետ մրցակցելը բոլորին հայտնի է, թե որքան խնդիրներ է առաջացնում: Մեծն Պարույր Սեւակը կասեր. «Թե չէ՝ հաշվում եք, հաշվում եք, հաշվում...»

Ի դեպ, 2016-ը նշանավորվեց նաեւ Թուրքիայում արտադրված ապրանքների դեմ հանրային մեծ արձագանքով, որը հաջորդեց ապրիլյան կարճատեւ պատերազմին¹²: Մեր կողմից քայլեր ձեռնարկվեցին սպառողների շրջանում՝ հրաժարվել թուրքական ապրանք գնելուց, որի համար վճարած գումարներն ուղղվում են թուրքական զենքի արտադրությանը, որից էլ սահմանի վրա սպանվում է հայ զինվորը: «Հանուն օրենքի» նախաձեռնության անդամներն այդ օրերին ստիպված էին հասարակության լայն զանգվածներին ջանադրաբար բացատրել, թե ինչու պետք է հրաժարվել թուրքական ապրանքներից եւ կառավարության շենքի առջեւ բողոքի ցույց կազմակերպել՝ իշխանություններին առաջարկելով այլընտրանքներ գտնել հայ գործարարների աշխատանքը խթանելու համար՝ միաժամանակ վերանայելով հարկային ու մաքսային քաղաքականությունը՝ ի նպաստ վերջիններին, որպեսզի նրանք շահագրգռված լինեն նոր շուկաներ գտնելու:

Մոտավոր հաշվարկով (պաշտոնական վիճակագրությունն չկա)՝ 2008-2014 թթ.-ին Հայաստանը ներմուծել է 1,5 միլիարդ դոլարի թուրքական ապրանք, իսկ Հայաստանից դեպի Թուրքիա պաշտոնապես արգելված է հայկական ապրանքների ներմուծումը՝ պայմանավորված Ղարաբաղի հարցով: Բացի դրանից, անկախության տարիների ընթացքում Հայաստանը մոտ 8 միլիարդ դոլարի ապրանքներ է ներմուծել, ինչի համար վճարած գումարները, բնականաբար, ուղղվել են նաեւ զենքի արտադրությանը, եւ այդ զենքը Թուրքիան այսօր մատակարարում է Ադրբեջանին: Մեր համոզմամբ՝ խնդիրն անգամ ավելի լայն ընդգրկում ունի, քան միայն Հայաստանն ու նրա տնտեսությունը: Աշխարհի որեւէ ծայրում, երբ սպառողը գնում է թուրքական ապրանք, անուղղակիորեն հովանավորում է ահաբեկչությունը:

12 Թուրքական ապրանքների ներմուծման դեմ բողոքի ակցիա կանցկացվի Երեւանում: http://newsarmenia.am/am/news/armenia/turqakan_apranqneri_nermutsman_dem_boghoqi_aktsia/

Բազմիցս հիմնավորվել է, որ Թուրքիան «Իսլամական պետության» ահաբեկիչներին հովանավորող երկրներից մեկն է, հետեւաբար՝ ցանկացած մեկը որեւէ երկրում գնելով թուրքական ապրանք, ականա հովանավորում է այդ խմբավորումներին: Մյուս կողմից՝ տեղական արտադրությունը, հատկապես փոքր եւ միկրո բիզնեսը, պետք է զարգացնել ի հաշիվ գրոյական մաքսատուրքերի: Միկրոբիզնեսը չպետք է հարկվի:

Շատերին մտահոգում է այն հարցը, թե ինչպես վարվեն ՀՀ տասնյակ հազարավոր այն քաղաքացիները, որոնք այս պահին այլընտրանք չունեն եւ Թուրքիայի հետ առեւտրային հարաբերությունների մեջ լինելով՝ փաստորեն սոցիալական խնդիր են լուծում: Իրականում խնդիրը փոքր-ինչ չափազանցված է, քանի որ չկա այդպիսի ապրանքային շուկա, որտեղ միայն թուրքականն է գերիշխում: Մյուս կողմից՝ պետք է թերազնահատել հայ գործարարներին. անգամ շարքային գործարարը Հայաստանում երբեք չի նեղվում գաղափարների սղությունից: Ցանկացած հայի մեջ առնվազն մի քանի գաղափար կա առ այն, թե ինչպես կարելի է ապրանք ստեղծել եւ փող վաստակել, այսինքն՝ նրանց պետք է ընդամենը դաշտ տրամադրել, թույլ տալ առաջին երկու տարին չհարկել, իթանել ինքնազբաղվածությունը՝ օրենքի շրջանակներում: Ցավալի է, որ բիզնեսի զարգացման, աշխատատեղերի ստեղծման վերաբերյալ հստակ պետական քաղաքականություն դեռեւս չկա: Կարելու է հիշել նաեւ, որ ԱԺ կողմից ընդունվել է «Պարենային անվտանգության մասին» ՀՀ օրենքը 13, համաձայն որի՝ Հայաստանը պետք է դառնա սննդամթերքով ինքնաբավ երկիր, սակայն այդ օրենքն իրականում չի գործում: Մինչդեռ դա հնարավորություն կտար ստեղծելու պայմաններ, որպեսզի հողը մշակվի, բարիք արտադրվի, մի խոսքով՝ համապատասխան տնտեսական քաղաքականություն վարվի:

Մինչ ներմուծման փոխարինման քաղաքականության արդյունքում տեղական ապրանքների արտադրության ծավալումը, թուրքական ապրանքների ներմուծման հնարավոր այլընտրանք կարող են լինել իրանական ապրանքները: Սակայն հարկ է նշել, որ իրենց առատության եւ թվացյալ դրական տոնայնության մեջ մինչեւ օրս հայ-իրանական հարաբերությունները, այդուհանդերձ, եղել են կաշկանդված՝ Արեւմուտքի վարած քաղաքականության պայմաններում: Իրանի նկատմամբ արեւմտյան պատժամիջոցների կամ դրանց էական մասի վերացման պարագայում ակնկալվում է, որ եւ՝ Իրանից, եւ՝ Ռուսաստանից կլինեն ազդանշաններ հայկական բիզնեսին եւ քաղաքական

վերնախավին, որպեսզի հայաստանյան շրջանակները, իբրև ավելի ընդունելի տարբերակ ռուսների ու իրանցիների համար, դառնան միացնող օղակ Իրան-Հայաստան-Ռուսաստան եռանկյունու մեջ, որն ապագայում ավելի լայն շրջանակներ կարող է ընդգրկել: Միաժամանակ, քանի որ արդեն կան դրական ազդակներ թե՛ Ռուսաստանից, թե՛ Իրանից, կարելի է կանխատեսել, որ հայկական բիզնեսը դրական սպասուժներ է ունենալու այս պատժամիջոցների վերացումից: Պատժամիջոցների մի մասն իրականում հնարավոր է՝ ավելի շուտ վերացվի, մյուս մասի վերացման խնդիրը դեռ երկար կարող է քննարկվել, քանի որ այդպիսին են պատժամիջոցների տրամաբանությունն ու միջազգային փորձը. դրանք հեշտ մտցվում են եւ շատ դժվար վերացվում: Հետեւաբար՝ կարճաժամկետ հեռանկարում շոշափելի արդյունքներ ակնկալել պետք է: Փոխարենը պետք է ուշադիր հետեւել այս գործընթացների զարգացմանը եւ դրա հետ մեկտեղ բարձրացնել հարեւան երկրի հանդեպ ճանաչողական մակարդակը:

Ընդհանուր առմամբ՝ Իրանի իսլամական հանրապետության տնտեսության, քաղաքականության, աշխարհաքաղաքականության նկատմամբ Հայաստանի փորձագիտական հանրությունն ու քաղաքական շրջանակները էապես արդիականացման կարիք ունեն: Ձգտելով Ռուսաստան-Իրան հնարավոր զարգացումներում որոշակի դրական դերակատարության, Հայաստանը պետք է նպատակային վերլուծություններ իրականացնի բոլոր ուղղություններով: Փաստ է, որ Իրանի հետ հարաբերությունները բավականին բարձր մակարդակում են, բայց դրանցում ավելի նախաձեռնողական է Իրանը: Այլ խոսքով՝ ավելի շատ եղել են Իրանից դեպի Հայաստան ուղղված նախաձեռնություններ, քան հակառակ ուղղությամբ: Թե ինչու է դա այդպես, ցույց կտա հպանցիկ անդրադարձը հատկապես վերջին տարիների միտումներին: Անկախության 25 տարիների ընթացքում մեծ մասամբ Իրանի կողմից եկող նախաձեռնությունը, կարծում եմ, պայմանավորված է եղել Արեւմուտքի հետ լարված հարաբերություններով եւ հայկական կողմի որոշակի երկչոտությամբ, ինչը որոշ առումով հասկանալի է: Իրանի դերն ու կշիռը տարածաշրջանում մեծանում են եւ լրջանում՝ որպես գլոբալ խաղացողի, եւ եթե Հայաստանն ունենա ազգային օրակարգ, ապա շատ արագ կարելի է ներդաշնակեցնել արտաքին տնտեսական ասպարեզում Հայաստանի եւ Իրանի շահերը: Վերջինս կարող է դրսեւորվել համատեղ ձեռնարկությունների ստեղծմամբ՝ էներգետիկայի բնագավառում եւ մշակող արդյունաբերության ու այլ ճյուղերում: Իրականում Հայաստանում շատ սահմանափակ տեղեկատվություն ունենք Իրանում իրականացվող բարեփոխումներ

րի վերաբերյալ եւ այս բացը հարկավոր է լրացնել: Ցանկացած պարագայում՝ տնտեսական համագործակցությունն Իրանի հետ լավ առումով պարտադրված է:

Իրանի հետ տնտեսական համագործակցությունը կարող է լրջագույն արդյունքներ ունենալ ոչ միայն երկկողմ ձեւաչափով, այլեւ հաշվի առնելով Հայաստանի տարածքով Իրանից բնական գազի արտահանումը Վրաստան, ինչպես նաեւ Իրանի հետաքրքրությունն ու պատրաստակամությունը՝ անդամակցելու Եվրասիական տնտեսական միությանը՝ բազմակողմ ձեւաչափով¹⁴:

Ինչ վերաբերում է ԵԱՏՄ-ին, ապա ինչպես վերը նշված հանգամանքների, այնպես էլ քաղաքական ու տնտեսական առումներով կարելի է հիմնավորել Հայաստանի անդամակցությունը տարածաշրջանային այդ նորաստեղծ կառույցին: Հասկանալի է, որ ԵԱՏՄ-ն առայժմ կայացման փուլում է, ուստի խոցելի կետեր շատ ունի, այնուամենայնիվ, որպես տարածաշրջանային միություն, այլընտրանք չունի: Այլընտրանք չունի նաեւ Հայաստանի անդամակցությունն այդ միությանը: Ավելին՝ ԵԱՏՄ անդամակցությունից հրաժարվելը աշխարհաքաղաքական տվյալ իրավիճակում կարող է դիտարկվել իբրեւ արտաքին քաղաքական ինքնամեկուսացում: Այս առումով 2016-ը եւ դրա նախորդ տարին լի էին դժվարություններով ու խնդիրներով: ԵԱՏՄ առաջին երկու տարիները կարելի է բնութագրել որպես կառույցի կազմավորման եւ կայացման ժամանակաշրջան: Այդ ընթացքում ՀՀ պետական բյուջեի եկամտային մասում նվազեցին հարկերը, մասնավորապես վերացան ՌԴ-ից եւ ԵԱՏՄ այլ երկրներից Հայաստան ներմուծվող ապրանքների եւ ծառայությունների դիմաց գանձվող մաքսատուրքերը: Բայց, միաժամանակ, կրճատվեցին Հայաստան եկող տրանսֆերները, ի հայտ եկան նաեւ այլ ռիսկեր, որոնք, սակայն, անցողիկ բնույթի են, թեեւ որոշակի շարունակություն կունենան:

Առավել արմատական խնդիրների թվում կարելու է առանձնացնել այն, որ հետխորհրդային տիույթում եւ հատկապես ԵԱՏՄ անդամ երկրներում գրանցվեց ազգային արժույթների գերարժեզրկում: Իհարկե, Հայաստանում ֆինանսատնտեսական եւ արժութային կայունության իմաստով դեռ շատ խնդիրներ կան, բայց պետությունը՝ ի դեմս ՀՀ Կենտրոնական բանկի վարած դրամավարկային խիստ հավասարակշռված քաղաքականության, խուսափեց հնարավոր ցնցումներից: Այս առումով Հայաստանը կարող է անգամ ուսանելի օրինակ

14 ՀՀ ՌԴ ՄԱՍԻՍ-ՀԱՐԱԿ ՏՐԱՆՍՊՈՐՏԱՅԻՆ ՄԻՋԱՆՑՔԻ ԷՆԵՐԳԵՏԻԿ ԲԱՂԿԱՑՈՒՑԻՉԸ

http://www.noravank.am/arm/articles/list.php?SECTION_ID=7&SHOWALL_1=1

լինել ԵԱՏՄ անդամ երկրների համար: Այստեղ կարելու է հաշվի առնել, որ ՀՀ-ն տնտեսական դաշտում առայժմ հիփասականում համագործակցում է Ռուսաստանի դաշնության հետ, մինչդեռ հարկավոր է այդ դաշտն ընդլայնել ու ակտիվորեն համագործակցել նաեւ ԵԱՏՄ անդամ մյուս երկրների՝ Բելառուսի, Ղազախստանի եւ Ղրղզստանի հետ:

Միաժամանակ պետք է նկատել, որ Եվրասիական տնտեսական միության մեջ մեր ունեցած հնարավորությունները չափազանց մեծ են: Հայաստանը տարիներ շարունակ ցույց է տվել բավական ծանրակշիռ իր ներուժը, ինչի շնորհիվ միանգամայն ի գորու է Ռուսաստանի հետ համագործակցել, օրինակ, ռազմաարդյունաբերության ոլորտում եւ բարձր տեխնոլոգիաների մասով տալ մրցունակ արտադրանք: Մեր համոզմամբ՝ թուրքական ընկերությունների փոխարեն, որոնք ժամանակավորապես լքել են Ռուսաստանի շուկան, Հայաստանը շինարարական իր ընկերություններով կարող է գրավել նրանց տեղը:

Նշված հնարավորություններն, այսուհանդերձ, չեն իրագործվի, եթե չկարելուրվի ազգային օրակարգի ձեւավորումը, որը Հայաստանի տնտեսությունը դուրս կբերի զարգացման մայրուղի: 2016 թվականին մեր երկրի համար հնարավորություններ ստեղծվեցին միանգամից մի քանի ասպարեզներում. մասնավորապես ԵԱՏՄ երկրներում մեծ պահանջարկ նկատվեց Տեղեկատվական տեխնոլոգիաների մասնագետների նկատմամբ, իսկ այս ոլորտում Հայաստանն առաջատար է: Մեկ այլ օրինակ բերեմ. Հայաստանը հնարավորություն ստացավ կարելուր գործընկեր դառնալու հատկապես Ռուսաստանի համար՝ Թուրքիայի հետ տնտեսական սահմանափակումների համատեքստում, ինչը պահպանվում է անգամ պատժամիջոցների վերացումից եւ երկկողմ հարաբերությունների կարգավորումից հետո: Դրական է գնահատվում նաեւ ԵԱՏՄ անդամակցության երկու տարիներին Հայաստանից Ռուսաստան գյուղմթերքների արտահանման քառապատկումը՝ հաշվի առնելով բարենպաստ բնակլիմայական պայմանները եւ պետության կողմից կազմակերպչական բնույթի որոշ աջակցությունը: Սակայն մտահոգիչ են մտում մրցունակության բարձրացման ճանապարհին առկա խնդիրները:

Անդրադառնալով ազգային հստակ օրակարգի ձեւավորմանը, հարկ է նկատել, որ մշակելուց հետո կարելու է այն իրացնել հետխորհրդային տարածաշրջանում: Կարելու է նաեւ բանակցությունների վերսկսումը ԵՄ-ի հետ: Մի խոսքով՝ 2016 թվականը դժվար, փորձություններով լի ժամանակամիջոց լինելու հետ մեկտեղ հնարավորությունների տարի է, հատկապես եթե հաշվի ենք առնում ՀՀ կառավարության կառուցվածքային որոշակի փոփոխությունները եւ գործունեության

Նոր ծրագրի ուղղություններն ու քայլերը՝ մասնավորաբար ներդրումների ներգրավման առումով: Իհարկե, ձեռի եւ բովանդակության ներդաշնակություն ստեղծելու ձգտումը կարելու է, սակայն հանրությունն ավելի շատ ակնկալում է փոփոխություններ՝ կապված ոչ միայն գերատեսչությունների անվանումների, այլեւ դրանց գործունեության արդյունավետության ու արդար կառավարման հետ: Ինչպես հետխորհրդային բազմաթիվ երկրներում, այնպես էլ Հայաստանում ներդրումները բավական խնդրահարույց են, ընդ որում՝ թե՛ օտարերկրյա եւ թե՛ ներքին ներդրումների մասին է խոսքը: Դրանք պետական հոգածության, խթանման կարիք ունեն: Մեզանում այդպիսի խթան կլինե՞ր առողջ մրցակցությունը եւ, ընդհանրապես, ձեռնարկատիրական դաշտի գրավչությունը:

Բացի անմիջական հարեւանների հետ փոխշահավետ կապերի զարգացումից, Հայաստանը հնարավորություն է ստանում փորձելու իրականացնել այնպիսի ծրագրեր, որոնք առավել ձեռնտու կարող են լինել հայրենական արտադրությանը: Այս առումով կարելու է համագործակցությունը Չինաստանի հետ 15: ՀՀ-ն պիտի աշխույժ, գործունակ եւ նախաձեռնողական քաղաքականություն վարի Չինաստանի հետ համագործակցության մեջ, զարգացնի կապերը ոչ միայն առանձին ընկերությունների, այլեւ միջպետական մակարդակով՝ ներառյալ բազմակողմ ծրագրերում գործուն մասնակցությունը: Այդպիսի հնարավորություններ ընձեռում են մասնավորապես Շանհայյան տնտեսական համագործակցությունում դիտորդի կարգավիճակով ծրագրերի քննարկման եւ մշակման, Եվրասիական միջկառավարական խորհրդի, Չինաստան-Հայաստան միջկառավարական հանձնաժողովի ձեւաչափերը:

Հայաստանի տնտեսության ներկայիս վիճակն առավել առարկայական գնահատելու, առկա միտումները սթափ վերլուծելու եւ ապագա զարգացումները կանխատեսելու համար կարելու է հաշվի առնել անկախության տարիներին մեր պետության անցած ուղին՝ իր ձեռքբերումներով եւ բացթողումներով:

Նման ուսումնասիրությունները հիմք են տալիս կատարելու մի քանի հիմնական եզրահանգումներ: Նախ՝ Հայաստանի անկախության տարիներին գիտելիքներն ու մարդկային ռեսուրսը չեն գնահատվել հավուր պատշաճի: Մինչդեռ ցանկացած երկրում դա ամենակարելու ռեսուրսն է համարվում, առավել եւս՝ սահմանափակ ռեսուրսներով

15 Կարելու է Չինաստանի հետ համագործակցությունը բազմակողմ ձեւաչափով. Թ.Մանասերյան

<http://www.panorama.am/am/news/2016/05/23/տնտեսագետ-Չինաստան/1584131>

Հայաստանում: Սրանից էլ բխում է արտագաղթի խնդիրը, առաջին հերթին՝ երիտասարդ արհեստավարժ կադրերինը, որոնք կարող էին երկրի համար նյութական արժեքներ ստեղծել, սակայն իրենց ընդունակությունների կիրառման հնարավորություն չգտնելով, հեռանում են՝ արտասահմանում կայանալու ակնկալիքով:

Մյուս խնդիրը պետության եւ բիզնեսի համագործակցության խոչընդոտում է, պետության եւ մասնավորի գործընկերության գաղափարի խեղաթյուրումը: Ժամանակակից հնչողությամբ այս հայեցակարգը շտապեցին յուրացնել Արեւմուտքից, սակայն՝ միայն խոսքով: Բովանդակության աղավաղումները կոռուպցիոն նոր ռիսկեր ծնեցին:

Ընդհանուր առմամբ՝ պետք է լավատես լինել: Ամեն նոր կառավարության հետ նոր հույսեր են առաջանում, որ այն, ի վերջո, կամք ու վճռականություն կդրսեւորի եւ կկարողանա հաղթահարել թերությունները, մասնավորապես՝ պետական համակարգի ամբողջ ուղղահայացով արմատացած կոռուպցիան, ինչպես նաեւ անհրաժեշտ բովանդակություն կհաղորդի պետության եւ մասնավոր հատվածի գործընկերությանն ու գործնական աշխատանքին, դրանում ներգրավելով հասարակական շրջանակներին՝ տնտեսագետների, ոլորտի փորձագետների եւ այլ մասնագետների: Պետություն-բիզնես-քաղաքացիական հասարակություն եռանկյունին ի գորու է նոր օգտակար գաղափարներ առաջ քաշել:

Մի բան ակնհայտ է, որ հին համակարգին այլեւս վերադարձ չկա: Իսկ թե ինչպիսին է նոր համակարգը, դժվար է ասել, քանի որ այն տակավին ձեւավորված չէ, այսինքն՝ չենք կարող պնդել, թե ունենք մրցունակ տնտեսություն: Իհարկե, կան բացառություն կազմող առանձին ոլորտներ, սակայն դա քիչ է, մասնավանդ եթե համեմատելու լինենք այն արդյունքների հետ, որոնց վերջին երկուսուկես տասնամյակում հասել են Արեւելյան Եվրոպայի երկրները:

Ձեռքբերումները. Այնուամենայնիվ, որոշակի ձեռքբերումներ կան, որոնք շատ դժվարությամբ ու ցավագին կերպով ի հայտ եկան: Առաջինը, որ մենք կարողացանք ձեւավորել, ազատ մրցակցությունն էր, երբ յուրաքանչյուր ստեղծագործող մարդ կարող է փորձել իր գաղափարն իրականություն դարձնել: Ցավոք՝ դրա հակակշիռները նույնպես չուշացան: Դրանք են՝ մենաշնորհները, սովերային տնտեսությունը եւ անհավասար մրցակցությունը, որը դժվարացնում է փոքր բիզնեսի կայացումը:

Բացթողումները. Որպեսզի բացթողումների վերաբերյալ տնտեսագետի խոսքը տարբերվի քաղաքագետների եւ այլ մասնագետների խոսքից, հարկ է նշել, որ դրանք չափելի են: Տնտեսական անվ-

տանգութեան տեսանկյունից Հայաստանի տնտեսությունում առայժմ սպառնալիքներ կան, եւ պետք է աշխատել այդ ուղղությամբ: Օրինակ՝ պարենային անվտանգութեան առումով մենք կարող էինք ինքնաբաւ լինել, սակայն դեռ որոշակի կախվածություն ունենք դրսից: Մասնավորապէս, մեր հետազոտությունները վկայում են, որ սննդամթերքի առաջին անհրաժեշտութեան 10 ապրանքային խմբերից Հայաստանը կարող է ինքնաբաւ լինել առնվազն 8-ի մասով:

Ունենք նաեւ ժողովրդագրական անվտանգութեան, արտագաղթի պատճառով ուղեղների արտահոսքի, գիտութեան, ուրեմս եւ գիտելիքահէնք տնտեսութեան ու գիտելիքահէնք կառավարման խնդիրներ եւ այլն:

Ինչ վերաբերում է էներգետիկ անվտանգութեանը, ապա պետք է նկատել, որ Հայաստանը ոչ միայն մրցունակ էներգետիկ համակարգ եւ անգամ էլեկտրաէներգիա արտահանելու հնարավորություն ունի, այլեւ կարող է ավելին անել, մասնավորապէս՝ այլընտրանքային էներգիայի եւ արեւային էներգիայի արտադրութեան առումով:

Ամփոփում

Այս հատվածում կարելի է պարզել, թե ի վերջո ինչպիսի՞ դերակատարում ունի Հայաստանն աշխարհի տնտեսական քարտեզի վրա: Իհարկէ, մեր երկիրը միանշանակ դերակատարում ունի համաշխարհային տնտեսութեան մէջ: Առաջինը Հայաստանի մտավոր ներուժն է: Ընդ որում, մասնագիտական ներուժը շատ ավելին է, քան դրամականը: Եվ եթէ ուզում ենք աշխարհի քարտեզի վրա կանխորոշել Հայաստանի տեղը, ապա միանշանակ կարող ենք ասել, որ դա տեղեկատվական եւ բարձր տեխնոլոգիաներն են, նորարարությունները, որոնք մենք առայժմ ավելի շատ արտահանում ենք, քան իրացնում բուն երկրում: Հայաստանն իր հաստատուն տեղը կարող է գտնել նաեւ զբոսաշրջութեան, մշակույթի, կրթութեան, առողջապահական եւ մի շարք այլ ոլորտներում: Մեր երկիրը մրցունակ կարող է լինել նմանապէս ոսկերչութեան ու ադամանդագործութեան բնագավառներում:

Ուրեմս՝ տարածաշրջանային կտրվածքով, քանի որ մենք անդամակցում ենք Եվրասիական տնտեսական միութեանը, պետք է ձգտել այդ երկրների շուրջ 180 միլիոնանոց շուկաները գրավել եւ դրանով միաժամանակ զարգացնել ազգային տնտեսությունը:

Ինչ վերաբերում է Հայաստանի տնտեսական տեսլականին, ապա ներկայիս տեմպերի պարագայում բավական երկար ժամանակ է հարկավոր տնտեսությունը զարգացնելու եւ հզորացնելու համար: Կան-

Խատեսումներ անել չենք կարող, քանի որ անկարելի է հիմք ընդունել այսօրվա դանդաղկոտությունը: Այդպիսի քայլերով շարժվելիս՝ առաջիկա հարյուրամյակում անգամ չենք հասնի նշված թիրախներին: Բայց եթե հաջողվի սկսել ճիշտ մեկնակետից, ապա շատ կարճ ժամանակում արդյունքներն ակնհայտ կլինեն: Պետք է անվրեպ օգտագործել եղած հնարավորությունները, առաջին հերթին՝ մարդկային ռեսուրսը: Կադրային ճիշտ քաղաքականություն վարելու, արդյունավետ կառավարման գործելակերպ որդեգրելու դեպքում, համոզված եմ, առավելագույնը 5 տարուց հետո Հայաստանը նշածս բոլոր ուղղություններում կարող է կայանալ իբրև տնտեսապես կայուն, հուսալի եւ մրցունակ պետություն:

ТАТУЛ МАНАСЕРЯН

Экономика Армении на стадии возможностей и вызовов развития

Наша страна, безусловно, вносит свой вклад в мировую экономику по ряду отраслей, основанных на знаниях. Первым является интеллектуальный потенциал Армении. Кроме того, профессиональный потенциал гораздо больше, чем денежный потенциал. И если мы хотим предвидеть место Армении на карте мира, то можно с уверенностью сказать, что, например, информационные и высокие технологии, инновации, экспортируются больше, чем потребляют в стране. Армения может найти свою нишу также в области науки, культуры, образования, здравоохранения и туризма. Наша страна может быть конкурентоспособной также в производстве ювелирных и алмазных изделий.

TATOUL MANASSERIAN

Armenia's Economy in the Stage of Development Opportunities and Challenges

Our country, of course, is contributing to the world economy in a number of industries based on knowledge and innovations. The first is the intellectual potential of Armenia. In addition, the professional potential of the nation is much more than the monetary potential. And if we intend to portray the place of Armenia on the world map, we may indicate with no doubt that, for example, information and high technologies are being exported much more than they are being consumed within the country. Armenia can also find its niche in the field of science, culture, education, health and tourism. Our country can be competitive in the production of jewelry and diamond cutting.